

УДК 371.125

М. Д. Белей

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ*

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У КОНТЕКСТІ ЇХНІХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ

Висвітлено процес професійного становлення майбутніх психологів у контексті найвагоміших чинників об'єктивного і суб'єктивного змісту. Проаналізовано проблеми розвитку особистості самих професіоналів і, зокрема, їхньої ціннісно-смыслові сфери. Стверджується, що одним із шляхів покращення підготовки цих фахівців є підвищення якості їхньої інструментально-методичної підготовки.

Ключові слова: професійне становлення, професійне самовизначення, професійна кар'єра, ціннісні орієнтації (орієнтири), когнітивно-стильові особливості, потребо-ціннісна регуляція.

Освещен процесс профессионального становления будущих психологов в контексте наиболее весомых факторов объективного и субъективного содержания. Проанализированы проблемы развития личности самих профессионалов и, в частности, их ценностно-смысловой сферы. Утверждается, что одним из путей улучшения подготовки этих специалистов есть повышение качества их инструментально-методической подготовки.

Ключевые слова: профессиональное становление, профессиональное самоопределение, профессиональная карьера, ценностные ориентации (ориентиры), когнитивно-стилевые особенности, потребностно-ценностная регуляция.

The process of professional growth of future psychologists in the context of the most meaningful objective and subjective factors is described. The problems of the professional's personality growth, in particular their value transformation, are analyzed. Increasing the quality of their instrumental and methodical training is stated to be one of the ways to improve their professional's qualification.

Key words: professional growth, professional self-determination, career, values (value orientation), cognitive style characteristics, need and value regulation.

Постановка проблеми. Відомо, що основною метою реформування вищої освіти в Україні є забезпечення психолого-педагогічних умов для саморозвитку і самореалізації студента як суб'єкта освітнього процесу та майбутньої професійної діяльності. У зв'язку з цим аналіз проблем, пов'язаних із суб'єктивним творенням власного «професійного Я», переконливо доводить, що фахові орієнтири є важливою складовою цього процесу. При цьому слід зазначити, що ці орієнтири можна розглядати в змістовному контексті багатьох психологічних понять, у т.ч. і у змісті такого важливого поняття як професійна кар'єра. Власне, для багатьох фахівців у будь-якій сфері діяльності прагнення «зробити кар'єру» стає не лише питанням професійного утвердження, а й основним смислом їхнього життя. Добре, коли такі домагання підкріплені моральними чеснотами цих людей, однак, дуже часто можна спостерігати, що вони не гребують ніякими засобами. Тому дуже тісний зв'язок між поняттям кар'єри і моральна нечистоплотність суб'єкта породив у радянський період часу в цілому негативне ставлення до проблем професійної кар'єри. Зміна соціально-політичних умов у нашій країні, орієнтація на передовий світовий досвід, проголошення курсу на євроінтеграцію – все це змушує нас до критичного переосмислення стереотипів радянської доби.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У широкому розумінні професійна кар'єра («кар'єра» (італ.) – «біг», «життєвий шлях», «суспільне станови-

ще) – це професійне просування, професійне зростання, сходження людини до вершин професіоналізму, перехід від одних рівнів, етапів, ступенів професіоналізму на інші, як процес професіоналізації (від вибору професії до оволодіння професією, далі уточнення професійної позиції, оволодіння майстерністю, творчістю та ін.). Прагнення суб'єкта зробити кар'єру в широкому розумінні цього слова – це індикатор досягнення високого рівня професійного розвитку та статусу або по-іншому професіоналізму.

У вузькому сенсі професійна кар'єра – це посадове або статусне просування. Тут на перший план виходить не стільки оволодіння рівнями професіоналізму, як досягнення певного соціального статусу, певної посади. Власне, прагнення людини будь-якою ціною зайняти облюбований нею «фаховий щабель», «всістися в давно омріяне місце» і послужило основною причиною формування вкрай негативного ставлення обивателя до питань професійної кар'єри.

Основою професійної кар'єри є визнані у системі фахового утвердження шкали посад, статусів, кваліфікаційних рівнів, за якими стоять зразки соціальних та професійних досягнень. Ці зразки стають значущими цінностями й цілями людини, стимулюють її професійне зростання. Результатом цього виду професійної кар'єри є певний соціальний статус, посада, кваліфікаційний рівень [6, с. 44].

У професійній кар'єрі варто розрізняти два аспекти: зовнішній і внутрішній. Перший з них пов'язаний з соціокультурною динамікою, динамікою соціально-професійних ситуацій, а також послідовністю посад, соціальних та організаційних позицій, які займає фахівець упродовж життя. І тут (на цьому шляху) для професійного психолога перелік щаблів кар'єрного зростання фактично відсутній.

Щодо внутрішнього аспекту кар'єри, то тут наголос робиться на суб'єктивній динаміці – змінах в особистості професіонала, його свідомості та самосвідомості, у ставленні до професії та до самого себе як до фахівця, у розвитку бачення свого місця в професії, зростанні досвіду, задоволеності результатами праці та професійним життям.

Ставлення до кар'єри у людей середнього (і особливо старшого) покоління, здебільшого, різко негативне. Вони осуджують тих, хто прагне зробити кар'єру у тій чи іншій сфері діяльності. Досить згадати багато лексем на одіозне (-ст), зокрема таких як націоналіст, фашист, рецидивіст, нацист і, зрозуміло, *кар'єрист*, як відразу відчувається *негативна конотація*. Натомість у людей молодшого покоління (в т. ч. і серед студентства) – в цілому позитивне ставлення. Проведене нами серед студентів дослідження підтвердило їх позитивну налаштованість до питань кар'єри і кар'єрного зростання.

У зв'язку з цим, убачаємо, що у сфері досліджень проблем професійного становлення, розвитку і творчого вдосконалення індивіда, одним з найважливіших завдань науковців і практиків є утвердження позитивного ставлення до людей, які прагнуть досягти вершин у своїй кар'єрі. Саме завдяки таким людям можна позбутися негативних стереотипів часів комуністичного минулого.

Самореалізація людей у сфері професійної кар'єри має ще один надзвичайно важливий соціально-психологічний позитив. Зокрема, ми маємо на увазі те, що такі люди стають позитивним зразком (професійним ідеалом), на прикладі професійних успіхів яких виховуватиметься підростаюче покоління. Зазначимо, при цьому, що цей механізм буде тим більш дієвим, чим інтенсивніше він доповнюватиметься чинниками соціально-економічного стимулювання людей за їхню нахненну працю.

Відомо, що у багатьох країнах система освіти (і особливо університетської) має спеціальні відділи планування кар'єри випускників, які забезпечують виконання кількох дуже важливих завдань:

1) ефективне функціонування будь-якої системи можливе лише за умови забезпечення зворотного зв'язку. Не є винятком і система підготовки професійних

кадрів у вищих навчальних закладах. Якщо ті структури, які виконують управлінські функції і здійснюють фахову підготовку у ВНЗ, отримують постійну і всеохоплюючу інформацію про показники ефективності своїх випускників на виробництві, то це завжди є цінною інформацією, оскільки саме завдяки їй можна внести зміни в процес покращення підготовки майбутніх професіоналів.

2) у зарубіжних країнах, завдяки правильній рекламі та існуючому іміджу університету, вдається залучити величезні кошти на розвиток ВНЗ, а також забезпечити умови для проходження студентами навчально-виробничих практик (чи стажування) на найсучасніших підприємствах та установах. Зрозуміло, що цей процес є взаємовигідним: фірми, які виділяють кошти і створюють виробничі умови, зацікавлені у тому, щоб ті випускники університету, які найкраще підготовлені, працювали б саме у них. З метою одержання об'єктивних оцінок щодо кваліфікаційного рівня студентів на кожному курсі, факультеті чи інституті запроваджено процедуру визначення рейтингу кожного студента. Тому багато сучасних передових фірм просто «полюють» на тих студентів, хто входить до числа найкращих. У процесі їхньої університетської підготовки вони всебічно заохочують їх різноманітними грантами і стипендіями, створюють можливість для вивчення передових технологій і виробничих процесів, а також залучають до створення і втілення реальних виробничих проектів тощо.

3) сьогоденний стан економіки (і особливо виробничих відносин) в Україні знаходиться на стадії «дикого капіталізму». Одним із його індикаторів є принцип підбору кадрів буквально на всіх рівнях, який базується на принципі земляцтва та угодництва. Тому, починаючи з найвищих щаблів державного керівництва і до посад на найнижчому рівні можна помітити, що ця тенденція є дуже стійкою і, практично, незмінною.

Такий стан справ є особливо небезпечний у плані виховання підростаючого покоління. Адже школа намагається проводити виховний вплив на учнів із позицій благородних принципів, у той час як численні факти реального життя постійно їх нівелюють та заперечують. Існування подвійної моралі на всіх рівнях унеможливує здійснення процесу виховання в контексті тих принципів і положень, які задекларовані в усіх державно-освітніх документах, законах, постановах, а також стали рішеннями різноманітних симпозіумів, конференцій та інших високодостойних наукових зібрань.

Таким чином, реформування потребує вся державницька система, оскільки у плані виховання (в т.ч. і виховання фахівця) не може бути другорядних питань. Кардинально змінити ситуацію на краще можна лише за чітких і прозорих правил гри, які обов'язкові для всіх, тобто без будь-яких «преференцій для своїх». Навіть якщо матеріальне благополуччя людей суттєво не покращиться, вже одного лише почуття соціальної справедливості буде достатньо для оздоровлення морально-психологічного клімату в суспільстві. Заради повної об'єктивності все ж наголосимо на тому, що, здається, тепер цього буде замало, оскільки різке розшарування суспільства збурило народне невдоволення настільки, що досягти соціальної рівноваги і спокою вже надто складно.

Попри всі перипетії сьогодення сама логіка суспільно-виробничих процесів, яка, в першу чергу, зумовлена приватною власністю та жорстокою конкуренцією, призведе до суттєвих змін у цій сфері. Тому вже найближчим часом ми відчуватимемо велику потребу у справжніх професіоналах. Чим швидше Україна рухатиметься до Європи, тим відчутнішою буде ця потреба. І це при тому, що в державі щороку випускається величезна кількість молодих спеціалістів із вищою освітою.

У зв'язку з цим, лише ті навчальні заклади здобудуть загальне суспільне визнання і матимуть перспективу свого розвитку, в яких керівники зрозуміють цю вимогу часу і поставлять в основу професійної підготовки майбутніх фахівців якісні критерії.

4) у багатьох країнах світу існують давні традиції, які спрямовані на утвердження іміджу університету. Для цього створюються різноманітні неформальні об'єднання, наприклад, «Клуби найшанованіших випускників університету», прізвища та біографічні дані яких заносять до книги почесних вихованців університету, знімають фільми про найвідоміших людей, які закінчили університет, їх запрошують на різноманітні ювілеї, форуми, зібрання і т. п. Такі дії та акції вселяють гордість серед студентства за свою «alma mater».

Тепер спробуємо розглянути деякі орієнтири в контексті суб'єктивної динаміки професійної кар'єри психолога, оскільки науково близькими та більш зрозумілими для нас є коло питань, пов'язаних саме з цією професією. Йдеться про ті особистісні зміни, які виникають у його свідомості та самосвідомості, у ставленні до професії та до самого себе, у розвитку бачення свого місця в професії, у зростанні досвіду і задоволенні результатами праці та професійним життям.

Аналіз деяких когнітивно-стильових досліджень [5; 7] дав змогу нам переконатись у тому, що існують незаперечні дані, які підтверджують вплив когнітивної складності на найрізноманітніші аспекти сприйняття, в т.ч. і сприйняття різнобічних характеристик власного «Я». Враховуючи це, ми в процесі дослідження прагнули виявити вплив когнітивної складності майбутніх психологів на різні аспекти самосприйняття їхнього власного «професійного Я», а також сприйняття ними інших людей, представників аналогічної професії.

У своєму науковому аналізі ми керувалися положенням про те, що первинне переживання буття свого «Я» може розгорнутись і трансформуватись у власне людські прояви особистості (а саме її духовне життя) лише за наявності необхідних орієнтирів, які б задали таке особистісне сходження первинного переживання (О. Ф. Бондаренко, З. С. Карпенко, В. В. Столін та ін.). Такими орієнтирами, здебільшого, виступають соціокультурні утворення, що співвідносні з підсистемою «соціальний індивід» і які існують у вигляді ідеологом, тобто нормативних утворень суспільної свідомості у даному соціумі [1; 3].

Найважливішою організаційною особливістю професійного становлення майбутніх психологів є проблема визначення головних, пріоритетних напрямів, в основі яких повинна бути покладена значуща мета або ідея, якій повинно підпорядковуватися все інше. Вона мобілізує не лише різноманітні знання і уміння, які здобуваються в ході навчання у ВНЗ, а й той досвід, який поступово накопичується в процесі самостійної практичної роботи суб'єкта. Для студента-психолога ситуація може ускладнюватися тим, що він ще знаходиться в стадії пошуку такої ідеї або смислу.

Головна (ідеальна) мета професійного самовизначення – поступово сформувати у суб'єкта внутрішню готовність самостійно і усвідомлено планувати, коректувати і реалізовувати перспективи свого розвитку (професійного, життєвого і особистісного). Поступове формування означає, не тільки традиційне «планування», але і своєчасне корегування своїх планів. Реалізація професійних перспектив припускає хоча б моральне натхнення студента в процесі реалізації перших кроків на шляху до своїх цілей, а також обов'язковий, на ранніх стадіях, контроль за успішністю цих кроків.

Таким чином, головна мета професійного самовизначення полягає у формуванні в майбутнього фахівця готовності розглядати себе таким, що розвивається у певних часових, просторових та смислових рамках, постійно розширюючи при цьому свої можливості і максимально реалізуючи їх. Тому для теорії і практики професійного самовизначення важливо виділити ті «простори вибору», в яких часто опиняються індивіди, що самовизначаються, оскільки самі вони далеко не завжди можуть усвідомлювати «що» і «з чого» вони повинні вибирати. Інформування суб'єкта про такі «простори» сприятиме визначенню основних орієнти-

рів людини, які можуть лягти в основу її роздумів про своє професійне сьогоднішнє і майбутнє, що створює своєрідну орієнтовну основу для її подальших дій [3].

Для майбутнього психолога (як і для будь-якого іншого фахівця) таким орієнтиром у професійному і особистісному самовизначенні є ідеал. Саме завдяки ідеалам здійснюється орієнтація на щось «найкраще», причому сам ідеал може бути і не досягнутий, але його регулююча роль полягає в тому, що ідеал вказує шлях, напрям, в якому людині слід розвиватися як особистості і як професіоналові, орієнтуючись при цьому на систему цінностей і смислів. Є. І. Головаха, розмірковуючи про життєві перспективи, пише, що саме «ціннісні орієнтації, життєві цілі і плани складають ядро життєвої перспективи, без якого вона втрачає свою основну функцію – регулятивну» [3, с. 23].

Здебільшого, студенти і психологи, що починають свою трудову біографію, прагнуть підвищити свою готовність до майбутньої професійної діяльності, більше уваги приділяють розвитку своїх знань, а по можливості і умінь. Дорослі, вже працюючі психологи, у міру свого професійного розвитку, поступово переорієнтовуються зі знань та вмінь на ціннісно-сміслові аспекти своєї діяльності. Вони все більше ставлять перед собою питання про смисл свого «перебування в психології», про те, що вони можуть дати психології і наскільки вона може збагатити їх як особистість.

Найважливішою проблемою процесу професійного становлення та професійної самореалізації є розвиток особистості самих професіоналів, який пов'язаний, перш за все, з розвитком ціннісно-сміислової сфери особистості. Недаремно А. К. Маркова, виділяючи рівні професіоналізму, називає «рівень суперпрофесіоналізму» найвищим фаховим рівнем, в якому головним етапом є «етап творчого самопроекування себе як особистості професіонала». Саме на цьому етапі людина по-справжньому досягає вершин свого професійного розвитку [4, с. 52].

Однак, у зв'язку з тим, що останніми роками сфера використання психологів значно розширила свої рамки, власне, завдяки прикладним можливостям психології, виникла необхідність дещо змінити орієнтири при підготовці цих фахівців, надавши, при цьому, значно більшої ваги їхньому інструментально-методичному забезпеченню. Незважаючи на те, що врешті-решт так воно і сталося, через деякий час виникла проблема іншого порядку.

Відомо, що сучасна школа має найбільші можливості щодо працевлаштування психологів, однак їхній статус тут значно нижчий від статусу вчителів. Відповідно низькою є і заробітна платня. Тому більшість випускників взагалі не пов'язують своє професійне майбутнє зі сферою практичної психології. Однак, це зовсім не означає, що вони байдуже ставляться до своїх фахових вмінь. А тому багато майбутніх психологів продовжують пошук свого шляху професійного становлення, який, на їхню думку, сприятиме більш цікавішому та оригінальнішому фаховому розвитку.

Одним з таких напрямів вони вважають оволодіння новими методами і методиками. Зараз серед студентства спостерігається повальне захоплення різними техніками і тренінгами. Здавалось би, що тут немає нічого поганого, однак, на наше глибоке переконання, у цьому прослідковується друга крайність, а саме один із способів підсвідомої втечі від ґрунтовних психологічних знань (того, що вони вважають складним і нікому не потрібним). Дія цього механізму психологічного захисту (унікнення травмуючої реальності) для нас є очевидною. При цьому ми помічаємо таку тенденцію: чим нижчим і посереднім є рівень професійної підготовки майбутніх психологів, тим більше прагнення оволодіти якимось тренінгом чи технікою.

Однак, суть проблеми полягає у іншому: такі фахівці взагалі не здатні глибоко аналізувати психологічні проблеми своїх клієнтів, а тому для їх вирішення використовують один і той же метод, яким, як їм здається, вони бездоганно володі-

ють. Навіть, якщо це справді так, то сама ситуація нагадує поведінку лікаря, який всі болячки лікує однією і тією ж мікстурою. Фахівець з такою професійною ментальністю сам потребує допомоги психолога.

Водночас ті студенти, яких, здебільшого, називають «теоретиками», в процесі свого професійного розвитку йдуть набагато складнішим шляхом, віддаючи пріоритет ґрунтовній теоретичній підготовці. Професійна ментальність цих психологів формується в контексті таких важливих когнітивних характеристик як складність та інтегрованість теоретичних конструктів їхнього професійного досвіду, абстрактна концептуалізація та полenezалежність їхнього ментального образу.

Відомо, що існує така категорія студентства, які, незважаючи на зроблений ними професійний вибір, не формують у собі стійкої потреби у професійному становленні та вдосконаленні. Подальші спостереження та дослідницька робота з цією категорією студентів дозволила нам виявити деякі загальні їхні особливості: низький рівень планування власних дій не тільки в конкретному епізоді, але й в процесі життя взагалі; прагнення до задоволення ситуаційних потреб без співвіднесення своїх дій з віддаленими перспективами; загальна споживацька орієнтація, об'єктом якої стають не тільки речі, матеріальні блага, а й, наприклад, взаємостосунки; ставлення до інших людей як до засобу досягнення мети або як до перешкоди; малозрозуміла система цінностей; схильність до пасивного, некритичного прийняття нав'язаного ззовні (норми і правила поведінки, цінності тощо). При цьому суб'єктивно перебільшується роль зовнішніх атрибутів, які мають тенденцію ставати центральними, визначальними, оскільки в структурі особистості відсутні (не сформовані) інші, більш стійкі цілі та цінності. Тому такі суб'єкти оцінюють свою поведінку як нормальну (і вона дійсно нормальна в середині значущої для них соціальної спільноти).

Аналізуючи можливі причини низького потенціалу особистісного та професійного творення, ми прийшли до таких висновків: у студентів із низьким рівнем сформованості професійно-самоосвітньої діяльності порушений баланс потребово-ціннісної регуляції. Він зрушений в бік переважання (домінування) потреб, які відіграють першочергову, провідну роль у мотивації поведінки таких суб'єктів. Переважаюча орієнтація на потреби, «закритість» для такої категорії студентства сфери справжніх цінностей та ідеалів приводять до своєрідного «звуження перспективи», обмеження можливостей розвитку їхньої особистості.

За нашими даними абсолютна більшість випускників не зовсім чітко уявляють своє професійне майбутнє, а тому або взагалі не хочуть говорити про це, або, якщо і говорять, то у їхній мотивації відсутня далека перспектива. Ми, однак, схильні пов'язувати це не стільки з відсутністю вмінь щодо проектування життєвих смислів або ж з нездатністю до прогнозування своєї професійної кар'єри, а пояснюємо це дією такого психологічного механізму захисту як прагнення до «уникнення роздумів на травмуючу тему», або ж намагання заблокувати на «вході-виході» у сферу свідомого будь-яку інформацію травмуючого змісту.

У радянський період уважалось, що університети повинні здійснювати ґрунтовну теоретичну підготовку. Це було правильно для того часу, враховуючи систему відбору та процес підготовки у той період, а також те, що вона проводилася всього кількома ВНЗ країни. Враховуючи нинішні умови, слід особливо підкреслити той момент, що на всіх можливих ділянках роботи психолога (окрім викладацької та наукової роботи) від нього, в першу чергу, вимагають виконання функцій практичного психолога.

Такий стан справ дає підставу стверджувати, що складова професійних умінь і навичок у загальній структурі фахової підготовки психолога має особливе значення. Будемо відверті: лише одиниці з великої армії дипломованих філософів,

психологів, соціальних педагогів тощо можуть упевнено відповісти на запитання «Що я вмю?». Тому так важливо, нарешті, визначитися з необхідним переліком умінь та навичок, які б не лише виконували роль атрибутів професійної підготовки, а й були важливими орієнтирами у професійному становленні майбутнього фахівця. Саме вони забезпечують суб'єктивне відчуття постійної позитивної динаміки основних характеристик особистісної та професійної готовності. Встановлення таких індикаторів є не настільки простим, як видається на перший погляд, а тому потребує глибокого аналізу, адекватного науково-методичного забезпечення і подальших емпіричних досліджень.

Висновки. Таким чином, проведений нами аналіз, а також феноменологія наявних проблем у сфері професійного становлення майбутніх психологів, беззаперечно переконують нас у тому, що цей процес потребує розробки цілого комплексу емпірико-дидактичних корелятивів, які виступатимуть одночасно не лише орієнтирами, а й індикаторами їхньої професійної підготовки.

Бібліографічні посилання

1. **Бондаренко А. Ф.** Психологическая помощь: теория и практика / А. Ф. Бондаренко. – К. : Укртехпрес, 1997. – 216 с.
2. **Головаха Е. И.** Психология человеческого взаимопонимания / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К., 1990. – 245 с.
3. **Карпенко З. С.** Аксиопсихология личности / З. С. Карпенко. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. Агенція», 1998. – 216 с.
4. **Маркова А. К.** Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 314 с.
5. **Напрасна О. Б.** Індивідуально-психологічні особливості когнітивно-стильових характеристик навчальної діяльності студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. Б. Напрасна. – К., 2004. – 20 с.
6. Психологічний довідник учителя : у 4 кн. / упоряд. В. Андрієвська // за заг. ред. С. Максименка. – К. : Главник, 2005. – 112 с. (Кн. 3. – С. 44–47).
7. **Студенікін А. А.** Вплив когнітивного стилю особистості на процес спілкування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / А. А. Студенікін. – К., 1999. – 16 с.

Надійшла до редколегії 22.04.2011.